

עץ העומד בחצר

נעם גלר

מבוא

במהלך תקופת הקורונה התגלו חולים מאומתים בישיבה, הישיבה פוזרה הביתה ונכנסתי לבידוד. כשהבידוד התארך מצאתי את עצמי מעביר הרבה שעות בחצר. בחצר בייתי יש כמה עצי פרי, קטפתי תפוז ורציתי לאכול ממנו. משם התעוררתי לשאלה האם במקרה כזה עלי לעשר. מתוך כך עלו עוד מספר שאלות:

- א. אם הפרי שקטפתי בחצר פטור מתרומות ומעשרות, באיזה מקרה הפרי מתחייב?
- ב. האם משנה איך אני קוטף את הפירות או כמה אני קוטף?
- ג. והאם יש הבדל בין סוגי הפרי?

כהקדמה לנושא נסקור מספר דינים מרכזיים בהלכות תרומות ומעשרות.

דינים מרכזיים בתרומות ומעשרות:

- דין אכילת עראי ואכילת קבע:

מרגע שהפירות הגיעו לעונת המעשרות דהיינו שהגיעו לשליש מבישולם הם נאסרים באכילת קבע ומותרים באכילת עראי, ומותר לאכול מהם עראי עד שיקבעו למעשר ע"י אחד משבעת הדברים הקובעים – וכל זה בתנאי שיקבעו למעשר רק לאחר שנגמרה מלאכתם שאז נאסרים אף באכילת עראי. (שו"ע יו"ד של"א, פ"ב-פ"ג)

- דין קביעה למעשר:

ע"פ המשנה לומדים ופוסקים להלכה שישנם ששה דברים שקובעים למעשר מדרבנן, והם: חצר, מקח, שבת, אש, מלח, תרומה והבית שהוא קובע מהתורה

שנאמר "בערתי הקודש מן הבית" – וכמו שכבר אמרנו כל הדברים האלו קובעים רק בדבר שכבר נגמרה מלאכתו (שו"ע י"ד של"א, פ"ג).

▪ חצר הקובעת למעשר:

פירות שגדלו בשדה ונתלשו ונגמרה מלאכתם ואז הכניסו את הפירות לתוך חצר המשתמרת, הפירות נקבעים למעשר ואסור לאכול מהם עראי עד שיעשר. הגדרת חצר המשתמרת היא: שאין אדם מתבייש לאכול בתוכה, שאם זר נכנס לשם שואלים אותו מה אתה מבקש, ושהכלים שם נשמרים.

לאחר שהבנו שהשלב שבו פירות מתחייבים בתרומות ומעשרות לגמרי ונאסרים באכילה הוא קביעה למעשרות, ולמדנו שאחת הדרכים לקבוע זה הכנסת הפירות לחצר – יש להבין מה הדין של פירות הגדלים בתוך חצר המשתמרת כמו הרבה חצרות של בתים כיום שהרי הם כבר בתוך החצר?! והאם עכשיו כשאני קוטף את הפרי הוא נקבע למעשר?!

על כך כבר נחלקו התנאים במשניות במסכת מעשרות פרק ג' משניות ח'ט':

משנה ח':

תאנה שהיא עומדת בחצר, אוכל אחת אחת, ופטור; ואם צירף (יותר מתאנה אחת) – חייב. רבי שמעון אומר: אחת בימינו, אחת בשמאלו, ואחת בפיו. עלה לראשה – ממלא חיקו, ואוכל.

משנה ט':

גפן שהיא נטועה בחצר – נוטל את כל האשכול; וכן ברימון, וכן באבטיח; דברי רבי טרפון. רבי עקיבא אומר: מגרגר באשכול, ופורט ברימון (מוציא גרגר יחידי), וסופת (חותך לחתיכות) באבטיח. כסבר שהיא זרועה בחצר – מקרטם (מכרסם, כמו תולש) עלה עלה, ואוכל; ואם צרף – חייב.

הרמב"ם פסק ע"פ ת"ק במשנה ח' שבתאנה, אחת אחת פטור, ופסק ע"פ ר"ע במשנה ט' שצריך לגרגר באשכול לפרוט ברמון ולספות באבטיח ולקרסם בכסבר, ואכן כך כתב בהלכות מעשר פ"ד הלכות ט"ו, י"ז, י"ח.

להלכה פסק המחבר בשו"ע (סימן של"א סעיפים פ"ט, צ"א, צ"ג) כלשון הרמב"ם:

סעיף פ"ט:

תאנה שהיא עומדת בחצר אוכל ממנה אחת אחת ופטור. ואם צירף חייב במעשר. (הלכה ט"ו ברמב"ם)

סעיף צ"א:

גפן שהיא נטועה בחצר לא יטול את כל האשכול ויאכל אלא מגרגר אחת אחת. וכן ברמון לא יטול את כל הרמון אלא פורט את הרמון באילן ואוכל הפרד משם. וכן באבטיח סופת אותו בקרקע ואוכל משם. (הלכה י"ז ברמב"ם).

סעיף צ"ג:

כסבר שהיא זרועה בחצר מקרסם עלה עלה ואוכל. ואם צירף חייב לעשר. וכן כל כיוצא בזה (הלכה י"ח ברמב"ם).

מתוך סעיפים אלו למדנו על מספר פירות מה הדין שלהם במקרה והם גדלו בתוך חצר המשתמרת כאשר עכשיו אני רוצה לקטוף על מנת לאכול וראינו שיש לשים לב האם, מתי ואיך מתחייב כל פרי לפי סוגו בתרומות ומעשרות.

אך עדיין יש לברר כמה שאלות:

א. מה בא למדנו כל פרי המוזכר במשנה? ומדוע נבחרו דוקא דוגמאות אלו?

ב. מתוך לימוד הסעיפים הנ"ל עולה הצורך להבין את ההבדל בין תאנה לאבטיח, שהרי שניהם פרי אחד אז מדוע אבטיח צריך לחלק ותאנה מותר לאכול שלימה?

- ג. מהו ההבדל בין אשכול לבין רמון שהרי שניהם עשויים מהרבה פירות קטנים?
- ד. למה עוד התכון הרמב"ם כשכתב "וכן כל כיוצא בזה" – מה הדין בפירות אחרים שנפוץ מאוד שמגדלים בחצר כמו תפוח ותפוז?
- ה. האם כשאומרים שצריך לפרוט את הרמון באילן, הכוונה היא ממש לגרגר גרגר או שאולי אפשר גם מעט גרגרים יחד?

כדי להתחיל לענות על השאלות האלו ראיתי שהגר"ח קנייבסקי כתב בספרו דרך אמונה בהלכות מעשר פ"ד הלכה י"ח בבאור הלכה שם שנתן טעם לכל אחד מהחמשת מיני פירות שנכתבו במשנה, מדוע נכתבו ומה החידוש בכל אחד:

תאנה - אוכל כולה, והגפן - שצריך לר"ע לגרגר ענב ענב ואין יכול לאכול כולה, וברמון - קמ"ל שאע"פ שהוא מבחוץ פרי א' ולא דומה לאשכול שניכר מבחוץ ענבים ענבים אלא שמחוברים יחד וקמ"ל דגם ברמון מוכרח לפותחן ולהפרידן, ובאבטיח - קמ"ל דאע"פ שהוא ממש פרי א' ואין מחולק כלל אפ"ה חייב לחלקו בשעת אכילה ולחתוך פרוסות כדרך שחותכים בשעת אכילה, ובכסבר - קמ"ל שהוא ג"כ פרי א' כמו אבטיח אבל לא גדול כמוהו מ"מ כיוון שהדרך אכילה היא לקלף עלה עלה, גם כאן צריך.

וכתב שם שהכלל היוצא מאלו הדברים משמע מהירושלמי שתלוי אם דרך לאכלו ביחד או להפרידו לאכילות הרבה, ומשמע משם, שלר"ע במשנה הטעם שצריך לחלק את הפרי הוא כי יש בו שתים ושלוש אכילות, ולפי זה כל הפירות תלוי אם אוכלן בבת אחת כמו תאנה או מחלקן בשעת אכילה כמו אבטיח, אם כן יוצא נפק"מ לעניין תפוח שכיוון שאי אפשר לאכלו בבת אחת, צריך לחתוך אותו על העץ לחלקים ולאכול חלק חלק וכך יהיה פטור מתרומות ומעשרות גם כאשר העץ עומד בחצר המשתמרת, אך אם יקטוף תפוח שלם הרי שהוא מתחייב בתרו"מ (וכמו הדין באבטיח). ומה שכתבו "וכן כל כיוצא בזה" הכוונה לפירות שאינם נאכלים בבת אחת כגון תפוח וכדו'. ור' חיים אומר שכך נראה לו למעשה אך מכל מקום צע"ק.

בנוסף הביא שם גם את השערי צדק פרק ג' סעיף י"ז שכתב שה"ה גם בכל הפירות שדרך בני האדם לאכול מהם רק פרי אחד כגון תפוח ואתרוג וכיו"ב שדינם כאשכול ורמון שאסור ליטול את כל הפרי אלא חלקים ממנו.

מנגד הביא גם את הריטב"א (ראש השנה י"ד.) על המקרה שר"ע ליקט אתרוג ועישר - שפירש על זה שהכוונה שר"ע ליקט אילן של אתרוגים בחצר שהרי אם היה מלקט רק אתרוג אחד לא היה מתחייב האתרוג במעשר, ומשמע מדברי הריטב"א שאפילו לר"ע שאמר במשנה שצריך לגרגר בענבים וכו' מ"מ אתרוג אחד מותר אפי' שלם (ולמקרה שלנו נראה שאתרוג שווה לתפוח שמותר לקוטפו שלם), ואם כן צריך לומר ע"פ הריטב"א שהטעם באבטיח שאין לקטוף אותו שלם הוא משום שהדרך היא לחותכו - אבל אתרוג ותפוח אוכלים אותם כמו שהם ואע"פ שלא אוכלים אותם בבת אחת כיוון שאין הדרך לחותכם הרי שהם כמו תאנה ומותר לקטפם בשלמות. אך גם על מה שאמר הריטב"א ר' חיים נשאר בצ"ע משום שנראה הוא סותר את עצמו ממה שכתב במסכת מכות (י"ט:): שמשמע שם שגם על פרי אחד יש דין טבל.

על כל פנים משתי האפשרויות שלמדנו כאן, עולה נפק"מ לעניין פירות כמו תפוח ושקד:

שע"פ ההסבר הראשון שאומר שההבדל בין תאנה לאבטיח הוא האם זה פרי שאוכלים בבת אחת כמו תאנה או בחלקים כמו אבטיח - בתפוח אנחנו נאמר, שכיוון שלא אוכלים אותו בבת אחת הרי שאם נקטף שלם הוא נקבע למעשר. אך אם חילק אותו, רשאי לאוכלו בחלקים. ודין תפוח כדין אבטיח, אבל לדוגמא שקד, יהיה מותר אחד אחד משום שהוא נאכל בבת אחת כמו תאנה.

וע"פ ההסבר השני שאומר שההבדל בין תאנה לאבטיח הוא האם זה פרי שאוכלים בפעם אחת כמו תאנה, או שדרך אכילתו היא בכמה פעמים כמו אבטיח - בתפוח אנחנו נאמר שכיוון שהוא נאכל בפעם אחת מותר לקטוף אותו בשלמות ולאכול אחד אחד ודין תפוח כדין תאנה וכ"ש בשקד שדינו כתאנה.

נטילת שני גרגרים

דבר נוסף: בעניין הגפן והרימון מה שאמרו שצריך לגרגר ולפרוט ואסור ליטול את כל האשכול או הרימון משמע מהרמב"ם (פיה"מ מעשרות ג, ו) שאם נטל שני גרגרים ולא דוקא אחד אחד גם יכול לאכול ולא נקבע למעשר. אך הר"ש שם סובר להפך ומוכיח מהירושלמי שאם נטל מהאשכול או הרימון שנים שנים אסור והם נקבעים למעשר.

למעשה ראיתי בספר משפטי ארץ על תרו"מ (עמ' 110 בהערה נג) שהביא שם בשם השערי צדק שיש לחשוש לשיטת הר"ש ולכן אין לגרגר שנים שנים.

הלכה למעשה:

שאלתי את מו"ר הרב יעקב אריאל: מה הדין בתפוז והוא אמר "החזו"א נשאר בצריך עיון גם אני נשאר בצריך עיון"

כמו כן הוא פסק לעניין תפוח כסברת הריטב"א שאע"פ שלא אוכלים אותו בבאת אחת כיוון שהוא נאכל בפעם אחת ולא בחלקים הדין שלו הוא כמו תאנה ולכן מותר לקטוף מהעץ תפוח בשלימות ולאכלו.

שאלתי גם את הרב דב ליאור: הוא פסק לעניין תפוז שדינו כרימון שאע"פ שחיצונית הוא נראה פרי אחד כיוון שמבפנים הוא מחולק לפלחים פלחים הדין הוא שאסור לקטוף אותו בשלימות אלא צריך על העץ להוציא פלח ולאכול פלח ולאכול.

כמו כן הוא גם פסק לעניין תפוח כסברת הריטב"א שהדין שלו הוא כמו תאנה ולכן מותר לקטוף מהעץ תפוח בשלימות ולאכלו.